

På fattiggården

- et bidrag til 1800-tallets landboforhold,
eksemplificeret ved Hårby fattiggård

Af Johnny Wøllekær

I sidste halvdel af 1800-tallet introduceredes i mange danske landsogne en nyskabelse indenfor fattigforsørgelsen – de såkaldte fattiggårde. Fattiggårdene, eller som de ofte ses benævnt i samtiden arbejds- og forsørgelsesanstalterne, gjorde radikalt op med landsognenes tidligere forsørgelsesprincipper. I modsætning til fattighusene og hospitalerne, byggede fattiggårdene på en kollektiv og institutionel forplejning af de fattige. Ved fattigloven af 1803 var sognekommunerne blevet pålagt at forsørge sine fattige, men loven sagde intet om, hvordan det skulle ske.

Med fattiggårdene håbede kommunerne på en formindskelse af de stadig stigende udgifter til fattigvæsenet. Filosofien var, at samtlige sognets fattige, uanset alder og køn, skulle forsørges i den samme bygning. Herved ville fattigvæsenet kunne opnå visse »stordriftsfordele«, og forplejningen blev gjort billigere. Endvidere skulle de fattiges arbejdskraft udnyttes. Som modydelse for opholdet på fattiggården skulle beboerne – efter bedste evne – deltage i forefaldende arbejde ved det landbrug, som hørte til gården. Derudover blev beboerne i ledige stunder sat igang med forskelligt husflidsarbejde. Produkterne af dette arbejde skulle sælges. På den måde var det meningen, at de fattige selv skulle være med til at dække udgifterne ved deres forsørgelse.

Til hver fattiggård skulle der godkendes et ordensreglement

Johnny Wøllekær, f. 1965. Historiker. Har skrevet specialet »Fynske fattiggårde ca. 1860–1910«, som forventes udgivet i nærmeste fremtid. Har derudover skrevet om andre socialhistoriske emner, bl.a. »For at gøre de Fattiges Vilkaar saa taalelige i Alderdom og Skrøbelighedens Dage«. I Fynske Minder 1989.

Reglement

for

Vesteraaby-Åstrup Sognekommunes

Fattigarbejdsanstalt.

Trykt i Faaborg Bogtrykkeri.
1873.

Til hver fattiggård blev der udarbejdet et reglement, med en udførlig beskrivelse af beboernes dagligdag. Hyppigt fik kommunalbestyrelsen reglementeret trykt, som dette for Vester Åby-Åstrup fattiggård.

af enten indenrigsministeriet eller amtet. Ordensreglementet indeholdt en nøje beskrivelse af beboernes dagligdag. I deres ordlyd var ordensreglerne meget strenge, de påbød bl.a. streng arbejdspligt, forbud mod privat ejendomsret samt kønnenes adskillelse – hvilket som regel også gjaldt ægtepar. Intentio-

nerne med ordensreglerne var at give beboerne en god, sund opdragelse og arbejdsmoral. Endvidere skulle de afskrække »uværdigt trængende«, såsom vagabonder, dovne og alkoholikere, fra at søge fattighjælp. Til at kontrollere reglementets overholdelse var der ansat en fattiggårdsbestyrer.

De første eksempler på fattiggårde i danske landsogne kendes fra 1840ernes Sønderjylland. Det var imidlertid først i 1860erne at ideen vandt større udbredelse på landsplan. Ved en optælling for år 1879 opgjorde nationaløkonomerne Falbe-Hansen og Scharling antallet af fattiggårde i Kongeriget til 270. På disse boede der tilsammen gennemsnitlig 6280 personer, eller 4,6 promille af den samlede landbefolkning.¹ Desværre haves ikke tilsvarende oplysninger for tiden omkring 1885, hvor antallet af fattiggårde formodes at have kulmineret med ca. 350–375 gårde. Det *absolutte* antal af fattiggårdsbeboere kulminerede formentlig også omkring samme tidspunkt. Uanset hvor mange promille af landbefolkningen fattiggårdsbeboerne end udgjorde, kan det konstateres, at der var tale om en ikke uvæsentlig minoritetsgruppe i det danske landbosamfund. I det følgende er det meningen, ved hjælp af et konkret eksempel, at bidrage til belysningen af denne minoritets levevilkår i 1800-tallets landbosamfund. Som eksempel er valgt Hårby sogns fattiggård på Sydvestfyn.

Initiativet tages

Den første spirende interesse for en fattiggård i Hårby sogn kan spores tilbage til sensommeren 1867, hvor sogneforstanderskabet sendte en delegation til fattiggården i Ringe. På dette tidspunkt stod Ringe fattiggård som et mønster-eksempel på, hvorledes en effektiv fattiggård skulle se ud og drives. Derfor besøgte den jævnligt i 1860erne af såvel fynske som jyske kommunalbestyrelsesmedlemmer, der puslede med ideen om oprettelse af en fattiggård i deres hjemkommune. Den lille delegation fra Hårby var, som de fleste besøgende, imponeret af det de så. Allerede på et møde den 18. sept. besluttede sogneforstanderskabet, at nedsætte et udvalg, der skulle søge »Sagen sat i Værk og navnlig at finde en dertil passende Eiendom.«² Udvalget arbejdede hurtigt, og den

Blandt de fynske fattiggårde kom Ringe fattiggård til at indtage en særstilling, idet den ofte blev taget som forbillede, når andre fynske sognekommuner opførte fattiggårde. Billedet viser stuehuset på Ringe fattiggård anno 1989.

1. okt. meddelte det, at en sådan ejendom var fundet, nemlig damaskvæver Christian Pedersen's grundmurede stuehus og udhuse på Kirkemarken matr. 25i. Samme dag sluttede kommunen en foreløbig handel om købet af ejendommen for et beløb af 3900 rigsdaler.

Efter at fattiggårdsplanerne havde været udlagt til udtalelse blandt sognebeboerne, og disse havde givet deres accept, kunne forstanderskabet den 5. dec. indsende ansøgning om oprettelse af »Fattigarbeids- og Forsørgelsesanstalt for Hårby sogn« til indenrigsministeriet. Jævnfør planen skulle ejendommen på Kirkemarken ombygges således, at den levede op til de krav som indenrigsministeriet ved cirkulæret af 3. dec. 1856 havde stillet til indretningen af fattighuse og fattiggårde. For at overholde cirkulærets krav skulle bygningen bl.a. udvides, der skulle anskaffes et passende antal kakkelovne, samt opføres dobbelte lokummer.

I ansøgningen begrundede sogneforstanderskabet ønsket om en fattiggård med »...*det bestandig tiltagende Antal af saadanne Fattige, som foretrække hjælp af Sognet for Flid og Sparsommelighed; Vanskeligheden ved at formaae dem til Arbeidsomhed og Orden, Bekosteligheden ved at underholde dem i mange smaa Huusholdninger fremfor i een større; og endelig Vanskeligheden ved at faa det sørgeligt voxende Antal uægte børn forsvarligt forpleiende og tillige holde til Arbeide og Skolegang...*«. ³ Alle velkendte argumenter som kan genfindes i samtidens debatlitteratur om fordelene ved fattigforsørgelse på fattiggårde.

Ministeriets godkendelse af såvel ordens- og bespisningsreglement som indretningsplanen for Hårby fattiggård forelå den 17. marts 1868. Det blev dog *Anbefalet* at bygningen blev udvidet med 12 alen i stedet for det planlagte 6 alen. Herefter besluttede sogneforstanderskabet at ændre planerne så udvidelsen blev på 10 alen.

I sommeren 1868 kunne der holdes licitation over byggearbejdet, og et halvt år senere stod Hårby fattiggård klar til indvielse. ⁴

Maren Jensdatter og de andre beboere

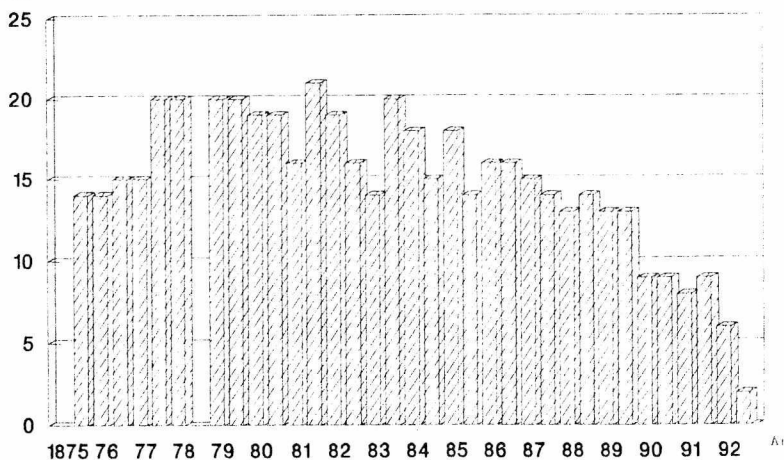
Ved indgangen til året 1869 var det tidligere damaskvæveri færdig ombygget og klar til modtagelse af de første fattiglemmer. I stuehuset, der var blevet forlænget med 10 alen, var indrettet arbejds- og spisestuer, sovestuer, en stue for gamle beboere, en for børnene, en opholdsstue, køkken samt bestyrerbolig. I vest-længen var der foruden bryggers og huggehus, 3 sygekamre samt spisekammer, medens øst-længen var lade. I 1870 opførtes desuden en nord-længe med svinesti, tørvehus og de af ministeriet påkrævede latriner.

Den 4. jan. 1869 blev de første tre fattiglemmer indskrevet i fattiggårdens registreringsprotokol. De tre følgende dage fulgte endnu syv fattige efter, og ved månedens udgang opholdt der sig ialt 12 fattige på fattiggården. Ialt var bygningen godkendt til maksimalt at huse 30 indlagte fattige. På intet tidspunkt nåede belægningen dog op på dette maksimum. ⁵

Den første som bestyrer Peder Sørensen kunne indskrive i registreringsprotokollen var den ugifte Maren Jensdatter,

Belægningen juni og december på
Hårby fattiggård 1875-1892.

Personer

Kilde: Arlige indberetninger fra Odense amtmand til Indenrigsministeriet

med hvem sogneforstanderskabet og bestyreren fik sine kvaler. Hun var på ingen måde nogen ukendt person for sognets fattigvæsen. Når sogneforstanderskabet i sin ansøgning om tilladelse til oprettelse af en fattiggård bl.a. begrundede det med et stigende antal af børn født udenfor ægteskab, var det med særlig tanke på Maren Jensdatter, der alene havde 8 af slagsen.⁶ Men Maren Jensdatter, der var blevet overflyttet fra Hårby fattighus, var tilsyneladende ikke begejstret for sin nye tilværelse på fattiggården, og ustandselig gik hun bort uden bestyrerens samtykke. Den første gang var den 16. maj 1869, og da blev hun borte i næsten 3 uger. Herefter forholdt hun sig i ro – såvidt vides – indtil den 11. nov. 1877, hvor hun igen stak af. Efter at have udstået 1 måneds tvangsarbejde i Odense p.g.a. den ulovlige bortgang, var hun den 12. jan. 1878 tilbage på Hårby fattiggård. Men kun for en kort stund for den 7. feb. forsvandt hun igen, og kom først igen den 18. marts. Mellem 3. og 10. dec. 1881, samt 27. dec. 1881 og 25. feb. 1882, hvor hun blev arresteret i Herning, var hun igen bortgået. Allerede den 5. aug. 1882 var den gal igen, og denne gang lykkedes det

hende at skjule sig i halvandet år, før hun blev pågrebet i Kolding. Hendes »inderlige« ønske om at komme bort var imidlertid uforandret, og den 27. nov. var hun nok en gang borte. Også denne gang blev hun først arresteret i Kolding halvandet år senere. Den nu 60-årige Maren Jensdatter forsvandt dog igen den 10. aug. 1886. Hun kom aldrig tilbage til fattiggården, idet hun døde samme år i Fredericia.⁷ Hvorledes Maren Jensdatter overlevede i de lange perioder, hun var borte fra fattiggården, melder historien desværre intet om. Man kan kun gisne om det. Måske var det tyendearbejde, prostitution eller tyveri?

Som på hovedparten af landets fattiggårde var der også på Hårby fattiggård en overvægt af børn og ældre mennesker blandt beboerne.⁸ Socialt rekrutteredes de 129 personer, som i løbet af fattiggårdens funktionstid blev indskrevet, fra landbosamfundets underste lag. Det var daglejere, arbejdsmænd, tjenestefolk og småhåndværkere. Blandt de opgaver, der hørte under 1800-tallets fattigvæsen, var også forsørgelsen af sindslidende, hvorfor der blandt de personer som blev optaget på fattiggården også fandtes tre, som betegnedes »vansinnig«. Klientellet var altså en meget broget skare, rekrutteret fra den ubemidlede del af landbosamfundet.

For en del personer var indlæggelsen på fattiggården betinget af en »kortvarig« sygdom, der havde gjort pågældende ude af stand til at forsørge sig selv. Som regel forlod disse personer fattiggården igen, når en bedring var indtrådt. For 9 kvinder, der medbragte 4 børn, var baggrunden for indskrivningen på fattiggården »frugtsommelighed«, hvilket var ensbetydende med, at kvinder, der som regel havde haft en plads som tjenestepige, var blevet opsagt. I to tilfælde forlod de unge kvinder hurtigt fattiggården igen og overlod det nyfødte barn til fattigvæsenet, som satte det i pleje. For flere af de andre »nye mødre« blev fattiggårdsopholdet derimod af længere varende karakter. Det var sikkert svært at finde en tjenesteplads bagefter.⁹

Om fattiggårdsopholdets længde gælder det generelt, at de yngre personer, som endnu var istand til at »sælge« deres arbejdskraft, hyppigt kun tilbragte en »kortere« periode (under 1 år) på fattiggården. Omkring skiftedagene ses almindeligvis en stor fraflytning. For de ældre mennesker, der sjældent havde et alternativ til fattigvæsenet og fattiggården,

eftersom de ikke længere kunne arbejde, blev opholdet på fattiggården livsvarigt. For de mange børn som voksede op i fattiggårdsmiljøet gælder det, at de almindeligvis blev sendt ud at tjene, så snart de var blevet konfirmeret. I enkelte tilfælde vendte de tilbage for blot at blive sendt ud igen. I det hele taget måtte flere af de personer, der blev udskrevet, senere lade sig indskrive i registreringsprotokollen igen (ialt 27 gengangere). 7 personer blev sågar genindskrevet mere end én gang.¹⁰

Branden 1885

Natten mellen den 28. og 29. sept. 1885 nedbrændte Hårby fattiggård. I sognerådets dagbog for fattiggården findes følgende dramatiske skildring af brandnattens begivenher:

»Den 28. September 1885 Kl. 10½ Aften, efter at være gaaet til Ro, syntes Bestyrer Sørensen at mærke sveden Lugt, han kaldte da paa sin Pleiedatter, Jomfru Hanssen, som sov i Stuen ved Siden af hans Sovekammer, hun svarede, at hun ogsaa kunne lugte noget Svedent. Bestyreren sprang øieblikkelig ud af Sengen og løb ind i Spisestuen for at se om Folkene ikke havde hængt Tøi til tørre paa Kakkellovnen, som der var gaaet Ild i, da der ikke var Noget at bemærke, gik han ind i Fruentimmernes Sovekammer, der var heller ikke Noget at mærke. Jomfru Hanssen var imidlertid gaaet ud i Kjøkkenet hvorfra hun med høi stemme raabte »der er Ild i Tørvehuset«. Bestyreren løb hen og aabnede Gaarddøren hvor han saa at hele Taget over Tørvehuset stod i fuld Flamme. Vinden bar paa Stuebygningen og en kvælende Røg slog ind af Døren hvorfor han strax lukkede den og ilede af alle Kræfter til de forskjellige Sovestuer for at vække Lemmerne som laa i Tryk Søvn, derefter bar han den 64 aarige apoplektiske Ane Hansen (Brøns) ud i Haven og lagde hende paa Græsset, løb da ind i den bageste stue imod gaarden og bar den aldeles hjælppløse 82 aarige Peter Christensen ud i Haven, løb derefter ind igjennem Spisekammer og Bryggers til Sygekamret i vestre Bygning og bar den døende Peter Jørgensen Smed ind igjennem fornævnte Lokaler og ud i Haven. Jomfru Hanssen, Sophie og Else hjalp meget modig til at bære Børnene ud og bære de 3 hjælppløse Syge fra Haven ud over Veien og ind

R e g l e m t
for 30 Lemmers Bespisning i Vesterhøj, Nørup Sognecommunes Kattig- og Arbejdsanstalt.

Dagene.	Madstagsmadene.	Slæsk eller saltet fløib.	Slæsk.	Boghvede eller byggrøn.	Ærtter.	Grøn- eller fløib. kaal.	Grønt eller smør.	Katret og Hødder.	At. smør eller smør med smør.	Smør eller smør.	Salt.	Øl.	Kugbrød.
Søndag.	Madstagsmad med Bredeballer og Hødderfløib.	12 lb						1/4 @ lb.	2 Pot.	5 lb	6 Lb.		7 1/2 lb
Mandag.	Bred, lagt i Mælk, og flegst Bisk.		4 lb	6 Pot.					20 Pot.		4 Lb.	8 Pot.	6 lb
Tirsdag.	Kaal og Bisk.		7 1/2 lb	2 1/2 Pot.		12 lb				1 lb			7 1/2 lb
Onsdag.	Madstagsmad med Hødder.			6 Pot.					20 Pot.	6 lb	1/2 lb		2 1/2 lb
Torsdag.	Bred og flegst Bisk.		4 lb	6 Pot.					20 Pot.		4 Lb.	8 Pot.	6 lb
Fredag.	Ærtter eller fløibkaal og Bisk.		7 1/2 lb		9 Pot.	eller 12 lb							7 1/2 lb
Lørdag.	Bøddemælk og flegst Bisk.		4 lb						20 Pot.	6 lb	4 Lb.		6 lb
Dagene.	Morgen og Aften.	Boghvede eller byggrøn.	At. smør med smør.	Smør	Salt.	Øl.	Kugbrød.						
Søndag.			15 Pot.	1/4 lb	2 Lb.		8 lb						
Morgen.	Smørbrød og flegst Mælk.												
Aften.	Mælkbrød.	8 Pot.	17 1/2 Pot.										
Søndag.													
Morgen.	Smørbrød.	8 Pot.	17 1/2 Pot.								2 Lb.	20 Pot.	8 lb
Aften.	Mælkbrød.												

Ånmerkning.

For hele året gives Mælkemad om Eftermiddagen, nemlig til hver Person 1/4 lb Bred, 2 Lb. Smør eller Bred og en Pøse L., samt fra 1ste April til 1ste October tillige Mælkemad om Eftermiddagen i samme Portioner.

Foruden et ordensreglement skulle hver fattiggård også have godkendt et bespisingreglement. Med nutidige øjne synes fattiggårdskosten både ensformig og tarvelig. Sammenlignet med den ernæring som var normen hos samtidens landarbejdere og småhusmænd var den dog næppe ringere, snarere bedre.

paa Mads Jensens Mark. Bestyreren tog derefter Regnskabsbøger m.m. ud, først da ankom Husmand Poul Nielsen og noget derefter Ungkarl Johan Rasmussen, hans Fader var kommet med Banetoget til Flemløse St. Kl. 10, der fra havde han set Ilden, var ilet hjem og vækket Sønnen, de tog med Iver og Kraft fat med at udflytte Bestyrerens Bohave, derover var Gipsloft og Korn paa Loftet, de andre Lokaler var allerede ikke at komme ind i paa grund af Røg«. ¹¹

Trods den heroiske indsats – ikke mindst af bestyrer Sørensen, hvis forklaring af hændelsesforløbet formentlig har dannet grundlag for skildringen – kunne de tilstedeværende ikke stille meget op mod flammernes overmagt. Ilden fortærede alt brandbart af bygningerne tillige med 3 køer, 4 svin, fjerkræet, inventaret, brændsel, fødemidler m.m.

I de første dage efter branden blev de fattige anbragt rundt omkring blandt sognets beboere. Den 1. okt. kunne fattiglemmerne dog overflyttes til et hus tilhørende Hårby Saftstation »... som Forvalter Brodel med stor Beredvillighed overlod Sogneraadet til Afbenyttelse til Fattiganstalt, indtil en ny Fattiggård kunne blive opført og taget i Brug«. ¹²

Allerede på selve brandnatten faldt mistanken om brandstiftelse på den indlagte Ane Kirstine Jørgensen. Hun og hendes 11-årige søn var nemlig fuldstændig påklædt, medens de øvrige »Beboere kom ud af den brændende Bygning i det blotte linned, enkelte af dem havde taget nogle Klædningstykker paa Armen idet de løb ud«. Ane Kirstines søn havde ifølge sognerådet sågar »faaet 2 sæt Klæder paa og Tillige var forsynet med sin Skoletaske med Bøger og Tavle«. ¹³ Under et politiforhør den 5. okt vedgik hun skylden for branden. Hun forklarede, at da alle andre var gået i seng, listede hun sig på strømpefodder ud af sit kammer, fandt nogle tændstikker og gik ud i baghuset, hvor hun antændte noget foderhalm. ¹⁴

På det tidspunkt havde Ane Kirstine Jørgensen været på fattiggården i omtrent halvanden måned. Før anbringelsen havde hun boet i landsbyen Akkerup, hvor levevejen havde været daglejerarbejde. Hun var ugift og havde tre uægte børn. I midten af august måned havde hun imidlertid set sig nødsaget til at søge om fattighjælp p.g.a. »Kræft i maven«.

Som bevæggrund til den drastiske beslutning om at stikke ild til fattiggården, forklarede Ane Kirstine, at hun var meget »ked« af opholdet. Det skyldtes at »Kosten efter hendes For-

Af de nye bygninger, der opførtes efter branden på Hårby fattiggård i 1885, er kun stuehuset bevaret til i dag. Bygningen er i sin byggestil typisk for de fynske fattiggårde.

mening hverken var tilstrækkelig eller ordentlig tillavet og dels fordi Bestyreren var haard mod hende og hendes Søn«. Bl.a. havde bestyreren en uges tid før branden pryglet drengen med et reb »paa den bare Bagdel«. ¹⁵ Tilsyneladende var drengen også misfornøjet med fattiggårdsopholdet. I hvert fald havde han opsøgt sin mormor Maren Larsdatter, der også var bosiddende i Hårby sogn, og beklaget sig over bestyrerens behandling af ham. ¹⁶ Ved de efterfølgende dages forhør gentog Ane Kirstine sin forklaring, og tilføjede desuden at bestyreren regelmæssigt havde nægtet hende den medicin, lægen havde ordineret. Tilsidst havde hun anset det for nødvendig at anskaffe sig først noget brændevin og senere natronpulver mod sine mavesmerter. Begge dele var imidlertid blevet opdaget af bestyreren og blevet frataget hende igen. Ved et forhør forklarede bestyreren, at hvad han havde foretaget sig var forgået i samråd med lægen, og at der ingen uregelmæssigheder havde været i tildelingen af den ordinerede medicin. ¹⁷

Eftersom Ane Kirstine ikke tidligere havde været straffet, endsiges tiltalt, idømtes hun 3 års forbedringshusarbejde. ¹⁸

En ny fattiggård og dens nedlæggelse

Kort tid efter branden iværksatte sognerådet arbejdet med opførelsen af en ny fattiggård. Allerede i seneftenåret 1885 kunne man indsende planen for nybyggeriet til Assens amtsråd og et par måneder senere forelå godkendelsen. I april 1886 påbegyndtes byggearbejdet og i juli måned stod den nye fattiggård færdig til modtagelse af de første fattiglemmer.

Som forgængerer, og som det var påkrævet af indenrigsministeriet, var den nye fattiggård opført i grundmur. Dens værelser blev af distriktslægen karakteriseret som »lyse, rummelige« og »med overflødig Plads til det opgivne Antal Lemmer...«¹⁹ Akkurat som en stor del af Fyns øvrige fattiggårde, var Hårby's nye fattiggård indrettet med en lang gennemgående korridor på langs af bygningen. Denne korridor endte i hver gavl med en dør. På hver side af den lange korridor var de for fattiggårdene karakteristiske syge-, arbejds-, opholds- og spisestuer samt bestyrerens lejlighed placeret. I udlængerne var der indrettet 3 sygeværelser hver med plads til 4 senge, et bryggers med badekar, ligstue, latriner, lade, ko- og svine-stald. I loen havde sognerådet, efter anbefaling fra kommunelæge Hr. Dr. Thorson, desuden indlagt et »Ishus«, der i tilfælde af sygdom ikke alene skulle forsyne fattiggårdens beboere, men også sognets øvrige beboere med is. I det hele taget var distriktslæge Krag meget begejstret for den nyopførte fattiggård, da han den 3. juli 1886 synede den. Han sluttede sin indberetning til stiftamtet med følgende bemærkning; »... kan jeg ikke undlade at udtale min særdeles Tilfredshed med den smukke nyopbyggede Fattiggaard, som det er Sogneraadet til Ære at have udført saa Tidssvarende og alle Hygieinens Fordringer tilfredsstillende, at det var ønskeligt om ret mange andre Kommuner vilde følge Exemplet og paa en ligesaa værdig og human Maade sørge de Fattige.«²⁰

Den nye fattiggård fik imidlertid kun en kort levetid. Et stadigt dalende antal beboere gjorde driften af fattiggården urentabel. Baggrunden for de færre beboere var formentlig forbedrede økonomiske vilkår for landbounderklassen, samt nye socialpolitiske tiltag. Både i børneloven af 1888, den nye fattiglov og alderdomsunderstøttelsesloven af 1892 blev sognekommunerne opfordret til at forsørge børn, ældre, invalide o.a., der var »uforskyldt« i deres nød, i eget hjem. Som en

naturlig følge af udviklingen ansøgte Hårby sogneråd i 1892 om tilladelse til at bortforpagte og senere sælge fattiggården. Tilladelsen blev givet, og i 1893 blev fattiggården med samtlige bygninger og jordtilliggende solgt. Hermed havde Hårby sognekommune endegyldigt opgivet fattiggårdsprincippet som forsørgelsessystem. I andre kommuner både i og udenfor Fyn bibeholdt man fattiggårdsforsørgelsen helt frem til 1930ernes socialpolitiske reformer.

Afsluttende bemærkninger

Det billede af Hårby fattiggård og livet på den, som her er opridset, er på mange måder et typisk billede af en fattiggård. Mange af de forhold som er påpeget vil kunne genfindes ved andre fattiggårde. Når sogneforstanderskabet i Hårby bl.a. begrundede fattiggårdens oprettelse ud fra besparelseshensyn, er det ikke et argument som er specielt for Hårby. Denne begrundelse går igen i stort set samtlige ansøgninger om fattiggårdsoprettelser. Ligeledes i samtidens socialpolitiske litteratur støder man ofte på samme argumentation. Eksempelvis skrev sognepræst på Fejø P. C. Garde i sit prisbelønnede skrift *»Om de Fattiges Forsørgelse«* fra 1865; *»Men det er dog vist, at det er mere besparende, naar Mange havde en større Huusholdning tilsammen, spise af samme Gryde og have fælledes opvarmede og oplyste Opholdssteder...«*²¹.

Det direkte forbillede for Hårby fattiggård var fattiggården i Ringe sogn. For hovedparten af landets fattiggårde gælder det ligeledes, at de blev opført efter forbillede fra en fattiggård i den umiddelbare omegn. Det bevirkede bl.a., at såvel ordensreglementernes ordlyd som fattiggårdenes fysiske udseende var stærkt identiske. F.eks. var omtrent halvdelen af Fyns 55 fattiggårde indrettet med en gennemgående korridor på langs af bygningens midte.²² Også udenfor Fyn kendes fattiggårde med samme indretning.

Ligeledes hvad angår beboernes sammensætning illustrerer billedet fra Hårby fattiggård nogle generelle træk. Fattiggårdsbeboerne var overvejende børn og gamle fra landbosamfundets ubemidlede klasser. De gamle blev hyppigt på fattiggården til deres død, medens børnene efter konfirmationen som regel blev sendt i tjeneste hos omegnens gårdmænd.

Endelig er det ikke usædvanligt, at der kan spores en vis utilfredshed med fattiggårdsvilkårene blandt beboerne. Det er dog usædvanligt, at en beboer vælger ildpåsættelse som et desperat forsøg på at slippe ud. Mere gængse måder at udtrykke sin utilfredshed på var: ulovlig bortgang (som hos Maren Jensdatter), genstridighed over for bestyreren og klager til såvel sognerådet som amtet.

Sammenlignet med de materielle levevilkår som beboerne havde kendt tidligere, var forholdene på fattiggårdene generelt bedre.²³ Når navnlig de yngre fattige alligevel ikke ønskede anbringelse på fattiggårdene, skal det formentlig ses i lyset af de strenge ordensreglementer. Ved indtrædelse på fattiggården mistede den fattige retten til selv at disponere over sit liv – umyndiggørelse! Beboerne blev nægtet besiddelse af private ejendele, havde ingen bevægelsesfrihed, blev nægtet enhver form for familieliv m.m.

Noter

1. V. Falbe-Hansen & W. Scharling: »Danmarks Statistik« bd. 5 (1881), s. 375–376. Hvor andet ikke er anført, kan der generelt henvises til Harald Jørgensen: »Studier over det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i Danmark i det 19. århundrede.« (1940) eller Johnny Wøllekær: »Fynske fattiggårde ca. 1860–1910« (1989), upubliceret speciale fra Odense Universitet.
2. Dagbog for Haarby Fattiggaard, s. 4. Opbevares på Hårby lokalhistorisk arkiv.
3. Op. cit. s. 5. Vedr. opførelse se også Assens Amtsråd journalsag 2444. År 1868.
4. Op. cit. s. 11–12.
5. Registreringsprotokol for Haarby Fattiggaard. Opbevares på Hårby lokalhistorisk arkiv.
6. Dagbog for Haarby Fattiggaard, s. 1.
7. Registreringsprotokol for Haarby Fattiggaard, s. 1.
8. Johnny Wøllekær anf. arb. s. 59.
9. Registreringsprotokol for Haarby Fattiggaard.
10. Op. cit.
11. Dagbog for Haarby Fattiggaard, s. 20–21.
12. Op. cit., s. 21.
13. Op. cit.
14. Båg Herred Retsbetjentsarkiv. Politiprotokol 1885–88 indførelse den 5. okt. 1885.

15. Op. cit.
16. Op. cit., indførelse den 3. okt. 1885.
17. Op. cit., indførelser den 20., 26., 27. og 29. okt. 1885.
18. Båg Herred Retsbetjentsarkiv. Domsprotokol 1876–90, s. 159.
19. Dagbog for Haarby Fattiggaard, s. 148.
20. Op. cit. Se desuden Assens Amtraad journalsag 29/30 1885.
21. P. C. Garde: »Om de Fattiges Forsørgelse« (1864), s. 43.
22. Johnny Wøllekær anf. arb., s. 36.
23. Op. cit., s. 65–92.